

МАДАРСКИЯТ КОННИК, “МАДАРЩИНАТА” И НАШЕТО НАЦИОНАЛНО САМОЧУВСТВИЕ

Надя Живкова

(етимолог. справка Ж.Войников: **Мадара** – свещено за българите място. Интересна дума е авестийското *māthrā*, *māthrahe*, санскритското *manthra* – свещена дума, молитва. В дардските езици *mandīga*, *mādīra*, *mādura*, *mandhar* – храм. Така че Мадара е свещено, молитвено място. В индийската митология Мандара е синоним на „свещенната планина”, обитавана от боговете. В Чувашия има също селище Мадар. Аналогично в удмурски *muḍog*, е молитвено място, храм, с първоначално значение – жертвеник и е иранска (сарматска или древнобългарска) заемка.)

През 1918 г., в годината на поражението на България в Първата световна война, директорът на Народния археологически музей в София професор Богдан Филов публикува статия “Паметниците на нашето минало и тяхното политическо значение”. Ученият напомня, че истинските достойнства на един народ се оценяват не толкова въз основа на неговата военна мощ, колкото въз основа на създадените от него трайни културни ценности, на неговото място в съвременната цивилизация. В статията се поставя въпросът за учредяване на Български археологически институт, развит като научно учреждение с международно значение. Отчита се, че поради големия интерес на западноевропейската наука към античното наследство, първите български археолози са се увлекли в изучаването на антични паметници. Обръща се внимание на родните паметници, пренебрегнати от дотогавашната археология, и на старобългарското изкуство. Професорът се противопоставя на вкоренени заблуждения: “Паметниците на най-старото българско изкуство показват..., че българите са се явили на Балканския полуостров със свое собствено вече високо развито изкуство, което носи чисто ориенталски характер и е било съвършено различно от византийското. Ако, следователно, те са успели така лесно да обединят тукашните славянски племена в една силна държава, то това те са дължали не само на своята по-добра военна организация, но така също и на своята по-висока култура”¹.

Вижданията на професор Богдан Филов за бъдещето на археологията в България прозират и в едно открито писмо на Българското археологическо дружество от 24 май 1920 г. Отчитайки тежкото финансово състояние на държавата, то призовава просветените и заможни граждани да подпомогнат създаването на особен фонд, чрез който Дружеството да прерасне в Археологически институт. Предвижда се със средствата на фонда да бъдат издавани студии и монографии върху материалната и духовната култура на българите. Институтът би освободил науката от чуждо опекуство, би повдигнал българското национално самосъзнание и би спечелил по-добро място на страната сред цивилизованите народи. Между авторите на писмото са Иван Вазов, професорите Васил Златарски, Йордан Иванов, Анастас Иширков, Гаврил Кацаров, Йосиф Фаденхехт, Иван Шишманов и Богдан Филов². Така само няколко месеца след Ньойския договор българските интелектуалци отново повеждат народа си. Към историческото минало!

Българският археологически институт е учреден през 1921 г. Съвместно с Народния археологически музей той организира всички сетнешни археологически начинания. Професор Богдан Филов заема директорския пост в Института и оглавява новоосновената Катедра по археология при Софийския университет. Новият директор на Музея Андрей Протич бързо обявява програма за разкопки и проучвания на чисто български художествени паметници. Той вярва, че по такъв начин ще се докаже “оная, единствена по своя род високо оригинална художествена култура, която сме имали още преди

покръстването си и която не е имал никои друг европейски народ през Средновековието”. Андрей Протич също отчита възможностите на археологията за повдигане на самочувствието на българския народ. “А това самочувствие не беше особено високо след последните три неуспешни войни” – допълва по-късно ученият³.

Обект на първите мащабни разкопки, предприети през 1924 г., е околността на село Мадара. Дотогава, благодарение на учителя в Шуменското педагогическо училище Рафаил Попов, системно е проучван единствено предисторическият период на Мадарското селище⁴. Мадарският конник е известен на науката още от времето на Феликс Каниц и Константин Иречек. При отсъствието на открити паметници от старобългарската епоха, те го определят за тракийски релеф. Мнението на братя Шкорпил е твърде противоречиво през годините. Във всеки случай именно Карел Шкорпил пръв разчита имената на Крум и Омуртаг в надписа. Посоката на търсене се изменя, когато през 1910 г. виенският учен J. Strzygowski сближава Мадарския конник със сасанидските скални релефи и така го поставя в друг художествен кръг и в друга епоха. През 1917 г. идеята му е подета от унгарския археолог Г. Шупка. През 1919 г. Богдан Филев развива теорията за ориенталските влияния върху старобългарското изкуство и, свързвайки палеографията на Мадарския конник с откритите вече каменни надписи на кан Омуртаг, го определя като паметник на българското изкуство от IX век. Пак през 1919 г. и отново Богдан Филев изтъква, че Мадарският релеф е единственият паметник от този вид в Европа⁵.

Приблизително такива са мненията в българската наука, когато през 1924 г. започват разкопките в Мадара. С една важна подробност – присъствието на Геза Фехер в България. Владеещ класическите езици, обнародвал книга за ранните контакти между българи и маджари, той пристига в България през 1922 г.⁶ Бързо е приет в научните среди⁷. През април 1924 г. унгарският учен изнася доклад пред Българския археологически институт, в който се противопоставя на съществуващото убеждение, че силно повреденият Мадарски надпис е загубен за науката. Възприето е предложението му да се издигне ново скеле при релефа. Разчитането на надписа е възложено на Геза Фехер и на професор Гаврил Кацаров. Професор Димитър Дечев е призован за съдействие⁸.

Резултатите не закъсняват. Още в първия си отчет пред Археологическия институт през януари 1925 г. професор Гаврил Кацаров посочва, че релефът и надписът са едновременни, категорично отхвърля възможността за съвместимост на конника с тракийския Херос, изтъква старобългарския характер на паметника и неговото сходство със сасанидските скални релефи⁹. През февруари 1925 г. Геза Фехер докладва за напредъка в разчитането на надписа. Според него релефът е надгробен паметник на кан Крум и е изработен по заповед на кан Омуртаг¹⁰. Геза Фехер пръв разчита и единствения запазен свързан текст в надписа – тъй важната за българската история фраза “на носоотрязания император не повярваха вуйчовците (чичовците) ми”, заедно с името на Тервел до нея¹¹. Изводите на учените са отразени широко в печата и са публикувани в популярни издания.

В края на 1926 г. стават известни и сензационните открития на археолозите. Разкопаните дворцови, крепостни и култови сгради в Мадара се оказват съвременни на старините в Плиска и доказват несъстоятелността на съществуващи мнения за римски или готски произход на архитектурата в старата столица¹². Учените известяват, че Мадарският конник и строителното изкуство в Плиска и Мадара носят резкия отпечатък на едно мощно чувство за монументалност, характерно за великите източни владетели¹³.

България е развълнувана. Из градове и села никнат фирмени табели: “Мадара”, “Мадарски конник”, “Мадара”...¹⁴ Правилно или неправилно разчетената и преведена от Геза Фехер прабългарска дума “ешмедеме” (угощение) навлиза в българския език чрез многобройните му книги¹⁵. Небивал е и интересът към подготвяния от шуменското

сдружение “Българска старина” народен събор в Мадара. Българските държавни железници намаляват с 50 % цената на билетите до Мадара за цялата страна и пускат специални влакове между София и Варна¹⁶.

На 15 май 1927 г. в подножието на мадарските скали се стичат повече от 20 000 души. Присъства и цар Борис III. Провежда се парад на военните части на Шуменския гарнизон. Произнасят са речи. На поляните се вият хора и ръченици, а на трибуната се изпяват народни хорове, певци и музиканти¹⁷.

Професор Гаврил Кацаров също държи реч на празненството. “И днес още четем в много учебници по история, че прабългарите, които в 679 г. основали нашата държава в Мизия, са били варварски, чергарски народ, който дошъл да граби и да разрушава” – започва ученият. После превежда множеството през ранната българска история. Простичко разказва за системата от гранични окопи на българите, заета от хуните, наследници на китайската култура, за великолепното строителство на кан Омуртаг, напомнящо персийско-сасанидските дворци, за неговите каменни надписи - свидетелство “за развито чувство на собствено достойнство и за високо ценене на личността”, за широкия замах на художника, създал Мадарския конник като спомен за величието и творческата мощ на българската държава... ”Да се откъсне един народ от историческата си традиция, да забрави своето минало, това значи да се подрине най-здравата основа, която крепи националното му съзнание” – сякаш пророкува професорът¹⁸.

И все пак, тогавашните учебници по история отразяват добросъвестно развитието на науката в България. При това не само в областта на историята, но и в други сродни дисциплини като археологията и историята на изкуството. Авторите им не са от най-първите учени, което допринася за по-пълното и обективно представяне на постигнатите знания и съществуващи мнения. След 1915 г. Учебникът по история на българския народ за гимназиите и педагогическите училища е списван от Иван Пастухов и Иван Стоянов. Неговото четвърто преработено издание от 1929 г. започва с глава за културно-историческото значение на Балканския полуостров, в която пише: “Културата се зараждала у едни народи и след туй се предавала на други, които я разширявали, или пък тласкали по-напред. По този начин се създавала между народите в културния развой на човечеството една неразривна, приемствена връзка”. Авторите на учебника посочват, че най-новите изследвания, особено на някои маджарски учени, променят доскорошните възгледи, че българите са били първобитен, див и скитнишки народ. Учебникът показва българите като носители на културни влияния от китайската цивилизация и старото източно изкуство на Месопотамия¹⁹. Въпреки някои противоречиви мисли, които съответстват на неизживения панславизъм в българската историография, предадените знания са широки и напълно достатъчни за образования българин²⁰.

Така в края на 20-те години Мадарският конник заема мястото си в учебниците по история. В началото на 30-те той е възприеман и като символ на държавността. Образът му е отпечатан върху най-употребяваните монети от пет и десет лева с надпис: “Крум – 814”.

В самата Мадара още през 1926 г. е предприета мащабна изследователска, реставрационна, консервационна и благоустройствена дейност. За кратко време върху терен от 700 декара са прокопани алеи и пътеки до всички паметници в парка. Засадени са подобрани растения. Изградени са укрепителни съоръжения и подпорни стени. В скалата е издълбана живописна стълба с пътека, шеметно издигаща се до крепостта. Построени са сгради за изследователите, складове за експонатите и археологически музей. Трасирано е шосе от гара Мадара до старините. Обзаведено е помещение за настаняване на туристи и павилион за тяхното обслужване. За десет години паркът е превърнат в модерен за времето си археологически и туристически обект със световно значение. Този успех се дължи на

съвместните усилия на Народния археологически музей, Българския археологически институт, шуменското сдружение “Българска старина”, Мадарския общински съвет, Мадарското археологическо дружество, обществени организации и частни дарители. Между дарителите е и цар Борис III, който при последното си посещение в Мадара през 1937 г. засажда дърво – секвоя²¹.

Колкото до научните дирения, свързани с Мадарския конник, през 30-те години професор Богдан Филов обобщава: “Мадарският конник ще продължава още да занимава учените; проблемите, които той поставя на художествено-историческата критика, не могат да се считат още за напълно уяснени. Ние можем да спорим за смисълта и предназначението на паметника, можем да спорим за точната негова дата, дали той принадлежи на VIII или IX век, дали представя Крума или някой друг владетел. Обаче върху старобългарското произхождение на Мадарския конник не може да има вече никакво съмнение...”²²

***

Възраждащият се панславизъм в първите години на комунистическия режим е официален, всеобхватен, но няма неопровержим характер. Други са задачите на това време. Личности и идеи са отречени в науката, но новите виждания все още не са задължителни. Важното, което се случва е, че е отнета автономията на научните учреждения. През 1947 г. те са подчинени на властта²³.

Процесът на силово налагане на идеологията в науката започва в началото на 1948 г. Както може да се очаква, той започва с древността. На 3 януари 1948 г. бившият асистент на професор Богдан Филов Димитър П. Димитров се изказва пред Общото събрание на Българската академия на науките по повод на Археологическия институт, наскоро присъединен към Академията. Той подхвърля обвинението, че Институтът бил “антиславянски” и “фалшифицирал” истината²⁴.

На 21 февруари, 6 и 13 март 1948 г. в Българската академия на науките се провежда дискусия за състоянието и задачите на българската археология. Главен докладчик е Димитър П. Димитров. Той установява, че под влиянието на крайно шовинистични настроения и на чуждата антиславянска пропаганда българската наука приписвала изключително значение на прабългарите в миналото. “Предвзетата” теза на австрийския професор J. Strzygovski, доразвита от “унгарския агент” Геза Фехер, “замаяла” българските учени. Научните факти, обяснени тенденциозно, дали храна на зараждащия се тогава фашизъм. Персоналните обвинения на Димитър П. Димитров са умерени и се основават на предпоставката за чужди внушения. Мадарският конник се споменава в доклада, като е припомнена тезата за неговия тракийски характер.

“Мадарският конник продължава да стърчи в археологията и се идва до вулгарно шовинистични теории и идеи” – продължава захванатата тема председателят на дискусията Тодор Павлов. Отреждайки на паметника “нещастна роля” в българската археология, отричайки “сасанидската теория”, той напътства, че в епохата на новото славянско движение не трябва да се изтъкват фактите, които са разделяли славяните. Така мисли и Александър Бурмов, според когото прабългарите не биха могли да бъдат носители на традиции в монументалното строителство. Най-грубо е изказването на Димитър Крънджалов – вече известен като борец срещу “хуноманията” и теорията за прабългарския произход на пограничните валове. Покрай вижданията си за “обожателите” на Геза Фехер и “тути кванти” той намеква за предстояща преоценка на съкровището от Наг Сент Миклош²⁵.

В изказванията на отделни учени навлизат декларативни изречения, противоречащи на техни по-раншни убеждения. Някои не вземат думата. Единственият учен от старото

поколение, който отстоява позициите си и припомня за сасанидското влияние, е Андрей Протич²⁶. Изказването му не е публикувано.

Дискусията приема резолюция за задачите на българската археология. Предвижданата незабавна “ревизия” на “досегашните ненаучни теории и възгледи, фашистки и расистки фалшификации от рода на Геза Фехеровите” в нея е очаквана. Прави впечатление обаче категоричното обезценяване на историята на изкуството. Заложено е на проучванията на материалната култура в археологията²⁷.

Мадарският конник става обект на изрична дискусия, проведена на 25 юни, 2 и 26 юли 1948 г. в Академията. Главен докладчик е Всеволод Николаев – учен от новото поколение, но личност с различен “размах и мащаби”²⁸. Вероятен служител на съветските тайни служби в България²⁹. В присъствието на двама помощник министри и на цялото ръководство на Академията, той излага хипотезата, че Мадарският конник и дворците в Плиска са създадени по нареждане на персийския владетел Дарий I при преминаването му през Балканския полуостров през VI век пр. Хр. Докладчикът се противопоставя на сасанидската теория: “Преди всичко, не можем да сравняваме изкуството на една световна империя, обсебила традициите и гения на Асиро-Вавилония, на древна Гърция, на Египет, централизирана и мощна, с примитивното варварско изкуство на един чергарски или получергарски народ, както е случаят с Аспаруховата орда”³⁰.

От запазените документи може да се съди, че българските учени единодушно опровергават хипотезата на Николаев³¹. Нюансите обаче са различни. Докато Никола Мавродинов упорства: “Ние не сме съгласни, че ако отнемем от културното наследство на прабългарите от това ще спечели славянската идея”³², Александър Бурмов се оправдава, че е споменал за Мадарския конник в новия учебник по история за гимназиите от 1946 г: “Кой друг, освен мен самият, е доказвал, въз основа на действителни факти, че прабългарите нямат култура?”³³

През 1949 г. темата за учебника по история е пренесена в печата. На страниците на списание “Народна просвета” Димитър Крънджалов продължава с обвиненията срещу Александър Бурмов, отхвърля всички четения на мадарските надписи, отрича българския произход на Мадарския конник и припомня на учителите за тракийската теория³⁴. Взети са мерки и за да не стават грешки. През 1950 г. Мадарският конник е снет от съдържанието на учебника³⁵.

На 29, 30, 31 май и 1 юни 1950 г. е проведена научна сесия на Археологическия институт. Новото в нея е, че научното творчество на професор Богдан Филев е напълно отречено. Иначе зачестяват самокритиките и се обогатява научната фразеология с понятия като “буржоазен формализъм”, “космополитизъм” и “нископоклонство пред Запада”. Речникът е безумен, а “мадарщината” е определена за “най-черното петно” в българската археология. Така казва новият директор на Народния археологически музей Димитър П. Димитров. Твърде неподходящо е подбран и цитатът от унгарския археолог Г. Шупка, посочен като пример за идеологическото оръжие на германската и австрийската пропаганда: “Руската царска политика добре съзна своята цел: да отнеме на българския народ неговото народностно съзнание. Връзките на православието, на азбуката, на униформата, на официалните учреждения, изглеждаше, че ще могат да заличат народностния характер на българите, чийто най-монументален израз е ханът ездач от Мадара”³⁶.

И съветската наука следи внимателно ставащото в България. В началото на 50-те години Институтът по история на Българската академия на науките подготвя първата академична марксистическа История на България. С оглед да бъдат уточнени отделни събития от ранната българска история, през 1952 г. ръководителят на Сектора по българска история

в Института по славянознание при Съветската академия на науките С. А. Никитин публикува напътстваща статия. Статията защитава хипотезата на Всеволод Николаев за Мадарския конник. Изхождайки от обстоятелството, че някои български учени като младия тогава археолог Станчо Станчев (Ваклинов) наскоро са си позволили да отнесат мадарските надписи към времето на Първото българско царство, Никитин напомня, че тезата за прабългарския произход на Мадарския конник е силно разколебана. “В областта на духовната култура славяните стояли по-високо от прабългарите” – назидава съветският учен³⁷.

Дали може да се тълкува като пробив на Александър Бурмов, автор на текста за ранното средновековие в отпечатания през 1954 г. том първи на Историята, твърдението, че надписите са от времето на Омуртаг и са написани на гръцки, понеже по това време нито славяните, нито прабългарите са имали азбука? Във всеки случай за произхода на Мадарския конник в Историята е заявено, че не е точно установен³⁸.

Засега остава необяснима рязката промяна, довела до експедицията за цялостно проучване на Мадарския конник, организирана от Българската академия на науките чрез Секцията по епиграфика и нумизматика при Археологическия институт през лятото на 1954 г. При това, неин негласен ръководител е отричаният дотогава професор Веселин Бешевлиев. Участват повече от тридесет специалисти. Издигнато е ново скеле. Резултатите са категорични, потвърждават българския произход на паметника, обръщат внимание на нови доказателства и са публикувани през 1956 г.³⁹. Вижданията на професор Веселин Бешевлиев за надписа, а в значителна степен и неговото тълкуване на релефа като изображение на кан Тервел, стават окончателни и меродавни в науката. Едва през 1998 г. Рашо Рашев ще се върне към спора между Веселин Бешевлиев и Геза Фехер от 30-те години, ще припомни, че тогавашни авторитетни епиграфи като професорите Гаврил Кацаров и Димитър Дечев са отчели постигнатото от Геза Фехер и ще посочи на бъдните изследователи, че някои от съображенията на унгарския учен запазват своята актуалност и днес⁴⁰.

През 1954 г. в науката е възстановена истината за българския произход на Мадарския конник. Затова буди учудване, че във второто преработено и допълнено издание на академичната История на България от 1961 г. е повторен старият текст, че произходът на паметника не е точно установен. Все пак е добавено: “най-вероятно е той да е български”⁴¹. Така са обучавани студенти и бъдещи учители до началото на 80-те години, докогато това издание остава единственият обобщаващ и авторитетен труд върху българската история. Още по-странно е, че на учениците е предложено повече.

През 1955 г. Мадарският конник отново се появява в учебниците по история. Авторът отново е Александър Бурмов. Текстът е лаконичен. Паметникът е включен в главата за “славянобългарската” култура през VIII и първата половина на IX век и без да се уточнява произходът му накратко се възпроизвежда трактовката на Веселин Бешевлиев за надписа и неговата хронология. С малки изключения този урок не е променян да последното издание на учебника през 1979 г.⁴²

По-различно стои въпросът с естетическото оформление на учебника. През 1957 г. той излиза с нова корица. На сиво-зелен фон с бели букви е изписан Чаталарският надпис. Отгоре с черни контури са очертани границите на България през различни епохи. Като идеен център около местоположението на Шумен е изрисуван Мадарският конник⁴³. Хубава корица, обаче... През 1963 г. старшият научен сътрудник в Института по история Кирил Ламбрев пише рецензия: “Преди всичко нам е необяснимо каква научно-партийна цел е поставена на фреската на корицата на учебника? Тя представлява образът на Мадарския конник и границите на България във времето на Крум и Симеон!”⁴⁴ През 1965 г.

Мадарският конник отпада от корицата на учебника по история. За да навлезе със снимка при текста⁴⁵.

Всичко това показва колко много енергия е била изразходвана за прости, на пръв поглед, неща.

А днешното поколение българи не сме чували за “сасанидската теория”, или за която и да е било друга. Интелигентни и образовани, много от нас не харесват думата “ориенталски”. Тук не става дума само за сасанидските влияния, защото и те не са неопровержими. Става дума за чувството за обвързаност с останалата история и култура на човечеството. Неща, за които са учили нашите баби и дядовци в училище и които са отречени от комунистическия режим. Защото историята не е резултат на влияния, а на развитие на производителните сили, както казват марксистите. Отделно стои въпросът, че официалната съветска (руска) историография винаги е проявявала въздържаност по отношение на неславянските народи.

Колкото до Мадарския конник, неговото “призрачно” присъствие в годините на комунистическия режим продължава.

През 1970 г. е приета юбилейна програма за предстоящото честване на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Предвижда се засилване на изследователската дейност, на реставрацията и на консервацията на историческите паметници. Замисля се изграждането на нови обекти в Мадара – музей на площ от 350 кв. м., ученическа база с 250 легла, мотел с 60 легла, паркинг за 150 коли, летен театър, паметник на кан Омуртаг, лесопарк върху 1000 дка., пешеходна пътека от гарата до резервата, етнографски комплекс, водни каскади и басейни, площадки за хеликоптери и практикуване на екстремни спортове, лифт и специално осветление⁴⁶.

На 11 март 1971 г. в подножието на Мадарските скали е поставено началото на подготовката на юбилейното честване. Проведен е голям митинг. Денят е мразовит, но присъстват близо 10 000 души. Гости на митинга са първият партиен и държавен ръководител Тодор Живков, председателят на Българската академия на науките академик Ангел Балеvски, ректорът на Софийския университет академик Пантелей Зарев, председателят на Съюза на Българските писатели Георги Джагаров, завеждащият отдел “Пропаганда и агитация” на ЦК на БКП Крум Василев и др. Тържеството започва с червени ракети и фанфари. Конници в старинни дрехи поднасят на Тодор Живков урни с пръст от Плиска, от Велики Преслав, от братските могили на загинали антифашисти, от социалистическите строежи в окръга и от кооперативните поля. Високо над скалите лумват тринадесет юбилейни огъня. Слово за ролята на Плиска, Мадара и Преслав в българската история произнася академик Ангел Балеvски. Академик Пантелей Зарев разказва за плановете на Българската академия на науките да бъдат ускорени археологическите проучвания и възстановителните работи в окръга. Звучат патриотични стихове. Тодор Живков открива мемориална плоча с послание към поколенията и посажда дърво – дъб⁴⁷.

Изпълнението на юбилейната програма започва с изграждането на лесопарка при Мадара. Прокарана е пешеходната пътека от гарата до резервата. Изготвени са проектите за музея, туристическата база и етнографския комплекс. Доставени са материалите за осветителната инсталация.

През 1976 г. обаче е учредена Държавна комисия за честването на юбилея, която разработва нов идеен проект. Той насочва честването към “устрема за изграждане на развито социалистическо общество” и съвместява юбилея с предстоящи годишнини от най-новата история. Предвижда се да бъдат издигнати десетки паметници, но за съвременни събития и личности.

През 70-те години археологическите проучвания в Мадара са преустановени. Музеят, пострадал при земетресение през 1976 г. остава затворен 25 години. Започнатият лесопарк е изоставен. Закупената скъпа електрическа система е разграбена и похабена. Между старините никнат неугледни фургони, бараки и безвкусни павилиони⁴⁸.

Същевременно е установено, че Мадарският конник се руши. Препоръчва се той да бъде изрязан от скалата и съхранен в музейна среда. Преценява се, че при “подходящи условия” оригиналът би могъл да бъде върнат отново на мястото си. Един от авторите на подобно безумие е често срещано име в периодичния печат - архитектът Слави Дончев. Той е участник в експедицията, изпратената от Людмила Живкова в края на 70-те години в Хиндукуш с цел да бъдат намерени връзки на прабългарите с древни цивилизации⁴⁹. От 1970 г. архитектът е известен и като автор на нова хипотеза за Мадарския конник, този път видян като синтез между будистко и тракийско божество. Хипотезата е повтаряна многократно в различни издания през следващите десетилетия⁵⁰. Обръща й внимание Рашо Рашев през 1978 г. Според него версията на Слави Дончев представлява отстъпление от постигнатото в науката и предполага нови безплодни дискусии. Тя обезценява мястото на релефа в средновековното европейско изкуство и от уникален паметник на българската култура го свежда до едно от хилядите шаблонни изображения на будизма. Ученият забелязва, че будистката принадлежност на релефа се утвърждава по различни пътища и в различни среди⁵¹.

В подобна обстановка са извършени поредните промени в преподаването на история. През юбилейната 1981 г. текстът за Мадарския конник отпада от учебника за средните училища. Урокът е онагледен със снимка на социалистически паметник – скулптура на кан Аспарух на кон край Толбухин⁵². Така Конникът става “съвременен”.

Може да бъде обобщено, че Мадарският конник, а и културата на езическа България, тревожат комунистическите управници през целия режим. Тяхното заиграване с патриотизма през 70-те и 80-те години е парадно и като диктатори те подбират миналото. Причините вероятно са различни, но не се изчерпват със славянската идея или с източното православие, както и със смазаното чувство за историчност и народностна принадлежност. Дали това е искал да каже Андрей Протич на дискусиата за Мадарския конник през 1948 г? Той се спира на миогледа на българите, възплетен в техните художествени произведения, и посочва неговия индивидуализъм и близост със зороастризма. Според учения българите давали на понятието “добро” онова съдържание от сила, мощ, самочувствие, самоувереност, гордост, безогледност, воля за власт, воля за успех, съдържание, което по-късно християнството заменило с немощ, съжаление, беден духом и не се противи на злото⁵³.

---

¹ **Б. Филов.** Паметниците на нашето минало и тяхното политическо значение. – Развитие, 1918, № 16, 503-507.

² НА БАН, ф. 28, а. е. 22, л. 1

³ НА БАН, ф. 142 к, оп. 1, а. е. 196, л. 7.

⁴ **В. Маринов.** Свещената Мадара. Шумен, 2005, с. 23.

⁵ **Б. Филов.** Мадарският конник. – В: Мадара. Разкопки и проучвания. Т. 1. С., 1934, 256-258, 264.

⁶ **Д. Арато.** Геза Фехер – изследовател на прабългарската култура (предговор към фототипното издание) – Г. Фехер. Ролята и културата на прабългарите. С., Издателство “Отечество”, 1997, с. II.

⁷ НА БАН, ф. 142 к, оп. 1, а. е. 196, л. 7.

⁸ **В. Велков.** История на изучаванията на Мадарските надписи. – В: Мадарският конник. Проучвания върху надписите и релефа. С., 1956, с. 8; НА БАН, ф. 142 к, оп. 1, а. е. 196, л. 8, 10.

⁹ **Б. Филов.** Мадарският конник..., с. 259; В. Велков. Цит. съч., с. 8.

- ¹⁰ **В. Велков.** Цит. съч., с. 8.
- ¹¹ **Р. Рашев.** Мадарският конник – стари и нови въпроси. – Исторически преглед, 1998, № 3-4, с. 196.
- ¹² **В. Маринов.** Цит. съч., с. 26.
- ¹³ **А. Протич.** Сасанидската художествена традиция у прабългарите – Известия на Българския археологически институт, т. IV, 1926/1927, 211-212 Този труд на Андрей Протич може би най-пълно обобщава основните доводи на застъпниците на “сасанидската теория” - идеята за монументалност, възпелена в архитектурни и скулптурни произведения в България и Персия; идеята за репрезентативност и възвеличаване; художественото представяне на борбата между доброто и злото в смисъла на учението на Заратустра; близостта на дворцовата архитектура; подобие на структурата на местностите в Мадара и Накш-и-Рустем; еднаквостта на “ловния сюжет” на Мадарския конник със сюжета на сасанидски съдове; сюжети, стил и мироглед на прабългарското съкровище от Наг Сент Миклош; базиликалното строителство след покръстването; орнаменталната декорация на църквата в Патлейна и пр.
- ¹⁴ НА БАН, ф. 84, оп. 1, а. е. 771, л. 36.
- ¹⁵ **Д. Крънджалов.** Фалшивите четения на мадарските надписи. – Народна просвета, 1949, № 6, с. 22.
- ¹⁶ **В. Маринов.** Цит. съч., с. 30.
- ¹⁷ Пак там, 30-31.
- ¹⁸ **Г. Кацаров.** Мадара и Плиска: Тяхното значение за българската история: Реч, произнесена пред народния събор в Мадара на 15 май 1927 г. С., 1927.
- ¹⁹ **Ив. Пастухов, Ив. Стоянов.** История на българския народ. Учебник за VIII клас на гимназиите и за педагогическите училища. Пловдив, Книгоиздателство “Хр. Г. Данов”, 1929.
- ²⁰ Вж. Приложение № 1
- ²¹ **В. Маринов.** Цит. съч., 26-32.
- ²² **Б. Филов.** Мадарският конник..., с. 267.
- ²³ Виж по-подробно **Н. Живкова.** Усмиряване на разума. Преустройството на Българската академия на науките 1944-1953. С., ИК “Гутенберг”, 2006.
- ²⁴ НА БАН, ф. 145 к, оп. 1, а. е. 39, л. 1.
- ²⁵ Неговият прабългарски характер е отречен от Димитър П. Димитров през същата 1948 г. Вж. **Д. П. Димитров.** Днешното състояние на въпроса за прабългарския произход на златното съкровище от Надисентмиклош. – Известия на Българското историческо дружество, т. XXII-XXIV, 1948, 338-395.
- ²⁶ НА БАН, ф. 142 к, оп. 1, а. е. 196, л. 1-10; а. е. 200, л. 1-23.
- ²⁷ Дискусия за състоянието и задачите на българската археология. – Известия на Археологическия институт, т. XVII, 1950, 431-480; НА БАН, ф. 42, оп. 2, а. е. 1051, л. 1-15.
- ²⁸ Вж спомените на Вера Мутафчиева за него **В. Мутафчиева.** Бивалици. Т. III. С., 2003, 63-64.
- ²⁹ Вж. по-подробно **Н. Живкова.** Цит. съч., 174-179.
- ³⁰ НА БАН, ф. 84, оп. 1, а. е. 771, л. 36-51; **В. Николаев.** Памятник ахеменидското (персидското) владичество в Европа: Мадарският всадник – царь Дарий I гистасп. – Byzantinoslavica, 1949, № 1, 42-58.
- ³¹ НА БАН, ф. 42, оп. 2, а. е. 79, л. 1-29, 37-75; ф. 84, оп. 1, а. е. 771, л. 1-34; ф. 142 к, а. е. 197, л. 14-29; ЦДА, ф. 143, оп. 1, а. е. 9, л. 203-204.
- ³² НА БАН, ф. 42, оп. 2, а. е. 79, л. 30-32.
- ³³ Пак там, л. 33-35.
- ³⁴ **Д. Крънджалов.** Неизживени наслоения от миналото в учебника по българска история за VII клас. – Народна просвета, 1949, № 2, 82-94; Фалшивите четения..., 18-32; **Ал. Бурмов.** Още по въпроса за прабългарите (Отговор на една безпринципна критика). – Пак там, 1950, № 7, 50-61.
- ³⁵ **Ал. Бурмов, Б. Божиков, К. Ламбрев.** Българска история. Учебник за XI клас на единните училища. С., 1950.
- ³⁶ Първа научна сесия на Археологическия институт. С., 1950.
- ³⁷ **С. А. Никитин.** Образование на българския народ и възникване на българската държава. – Исторически преглед, 1953, № 1, 51-77.
- ³⁸ История на България. Т. I. С., 1954, с. 92.
- ³⁹ **В. Велков, Г. Михайлов, В. Бешевлиев, Т. Герасимов, Ив. Венедиков, Ст. Станчев.** Мадарският конник. Проучвания върху надписите и релефа. С., 1956.
- ⁴⁰ **Р. Рашев.** Цит. съч., 192-204.
- ⁴¹ История на България. Т. I. С., 1961, с. 85.
- ⁴² **Ал. Бурмов, Д. Косев, Хр. Христов.** История на България. Учебник за XI клас на общообразователните училища. С., 1955. Вж. Приложение № 2.
- ⁴³ Пак там, 1957.

⁴⁴ НА БАН, ф. 88, оп. 2, а. е. 33, л. 12.

⁴⁵ Ал. Бурмов, Д. Косев, Хр. Христов. История на България. За X и XI клас на общообразователните и трудово-политехнически училища. С., 1965.

⁴⁶ В. Маринов. Цит. съч., с. 34.

⁴⁷ Пак там; Работническо дело, № 71, 12 март 1971.

⁴⁸ В. Маринов. Цит. съч., 35-37.

⁴⁹ Благодаря за сведението на д-р Михаил Груев.

⁵⁰ Вж Й. Серафимова, Д. Николова. Мадара. Историко-археологически резерват. Библиографски указател. Шумен, 2002.

⁵¹ Р. Рашев. За тибетските успоредици на Мадарския конник. – Археология, 1978, № 3, 24-29.

⁵² В. Гюзелев, К. Косев, Г. Георгиев. История на България. За IX клас на единните средни политехнически училища. Второ издание. С., 1984, с. 22.

⁵³ НА БАН, ф. 142 к, а. е. 197, л. 29.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Из глава “Изкуства” в урока “Наредба и култура на Първото българско царство” в гимназиалния учебник по история на българския народ от 1929 г:

“...Когато към времето на Омуртага настъпило сравнително по-дълготрайно спокойствие в България, разкрива се ера на строителство и на подем на изкуството. Неговите произведения се отличават с грандиозност и имат ориенталски отпечатък. Въпрос е само, дали ориенталският характер на това българско изкуство се дължи на непосредно влияние на ориента върху българите още в старите им заддунавски поселения, както мислят някои изследвачи, или той е възприет от византийци и пренесен в България от византийски майстори, както допускат други. Най-ярки представители на това изкуство са двете палати в Плиска и дворецът в Преслав. Те се отличават по своеобразната си основа и по своя строеж. Основите са изградени с големи, добре изработени и споени четвъртити камъни, тогаз когато в старата архитектура работели с тухли и с камъне, на парчета. Подробности и изгледи на постройките не могат да се дадат, защото от тях са останали само развалини. Същата внушителност се забелязва в монолитичните камъни, високи до 6 м., в които се срещат надписи от Омуртага; ориенталски характер носят и многобройните украшения по разкошните златни съдини на тъй нареченото “съкровище на Атила”, което е намерено край Тиса и което се приема почти с положителност вече за българско от IX в. Тези украшения са единствените, които дават образите на българските войници и сцени от мирогледа, вероятно, пак на българите. Те свидетелствуват и за високо развита техника. Много скулптурни произведения от тази епоха не са открити, но в един надпис от Омуртага се говори, че той поставил върху моста, строен при него на Туза (Тича), образите на лъвовете. В последно време се доказва, че грамадният релеф, наричан доскоро “тракийски конник”, изсечен на скалите край село Мадара при Шумен, около който се четат гръцки надписи с имената на Крума и Омуртага, е паметник, издигнат от Омуртага в чест на баща му Крума. Тоя конник е напълно сходен с един образ върху съдина от “съкровището на Атила” и напомня скалните релефи на Сасанидите в Персия. Затуй поддръжниците на предположението за ориенталския произход на старобългарското изкуство виждат в него доказателство за своята мисъл. Такова доказателство те намират и в два релефа из Старо-Загорско, изработени на червен пясъчник около 7-8 в. сл. Хр. Единият представлява двуглав орел, а другият лъв. Те са оградени с прости рамки и са силно стилизирани; орелът е напълно симетричен и напомня довавилонското месопотамско изкуство на сумерите в гр.

Лагаш, чийто символ е тая птица. Във Византия той се явява по-късно, към 10 в. Ориенталски характер има и просторният капител, намерен пак край Стара-Загора, с грубо изработен слон, нападнат от грифон, както и парчетата от мрамор с резба на животни, намерени в църквата на с. Дренов при Прилеп. Йоан Екзарх в прочутия си “Шестоднев” дава описание на цар Симеоновите палати в Преслав и на разкоша в тях. Днес са вече разкопани основите на тия палати, останките от които напълно потвърждават думите на Екзарха. Характерни са в туй отношение релефите върху късовете от капители с техните правилно разделени квадратни полета, със силното им стилизиране и с острия израз на отделните митни и палметни мотиви, които сочат на нещо ориенталско. В тях личи, обаче и кръст, което сочи на примес и от чисто византийско влияние. Характерни са в туй отношение останките от облицовката на църквата в Пателейна край Преслав, строена, вероятно, при Бориса или при Симеона, както и тия от облицовката на Преславската катедрала. Тази облицовка е направена от цветни глазирани керемидени плочки с орнаменти, подобни на ориенталските. Те са обагрени с червена, жълта, зелена и тъмно-кафява боя на бяла основа. Покрай чисто ориенталските образи от растителното царство се срещат още образи на животни и хора. Аналогии на тази техника се срещат в староасирийските паметници, откъдето е възприета и развита от арабите. Катедралата в Плиска е едно от най-монументалните произведения на българската архитектура в тази епоха. От нея са останали сега само развалини. Дълга е 95 м. Двата ѝ странични кораба са отделени с тежки стълбове – ориенталски обичай, - между които са наредени планомерно мраморни колони, от които днес има най-много останки. Също и в Мадара, освен паметника на Крума, се разкриха основите на великолепно строежи със стила на тия при Плиска и Преслав. А катедралата на Преслав с нейния кръгъл вид, с разчленените ѝ в 12 ниши стени и с големия ѝ разкош, е нещо съвършено и уникум в църковния строеж от онази епоха”. (Следва текст за Охридската крепост и за църквата Св. Ахил в Преспанското езеро).

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

Текстът, отделен на историята на изкуството, в главата за “славянобългарската” култура през VIII и първата половина на IX век в учебника за общообразователните училища след 1955 г.

“...От паметниците на изкуството са намерени при разкопките рисунки върху камък и скулптурни изображения на лъв. Всички те са твърде примитивни.

Най-значителният паметник на изкуството от това време е релефът, издълбан върху скалите край с. Мадара (Коларовградско) на 23 метра височина от земята. Той представлява конник в естествена големина, сподирен от куче и забил копие в лъв, лежащ под коня му. От двете страни на коня е изрязан надпис, в който се говори за отношенията на хан Тервел с византийския император Юстиниан II. Това дава основание да се смята, че релефът е от началото на VIII в. Другите два надписа, изрязани под коня, са от времето на хан К о р м и с о ш (средата на VIII в.) и хан Омуртаг (първата половина на IX в.)

Най-много останки са намерени засега от архитектурните паметници. Това са големият и малкият дворец и езическият храм в Плиска. Те са монументални здания, градени с големи четириъгълни дялани камъни и с тухли в сводовете. Стените на големия дворец са били облицовани с мраморни плочи”.